

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Міжнародно-правові підстави чинності Кримінального кодексу України в просторі

В.М. Боровенко

кандидат юридичних наук,
доцент, завідувач кафедри
кримінально-правових
дисциплін,
ВНЗ «Університет
економіки та права
«КРОК»,

О.О. Сагаль

студентка ОКР «Магістр»,
ВНЗ «Університет
економіки та права
«КРОК»

У дослідженні розглянуто поняття та ознаки території держави, проблемні питання чинності Кримінального кодексу України в просторі та їх вплив на кваліфікацію суспільно небезпечних діянь.

В исследовании рассмотрены понятие и признаки территории государства, проблемные вопросы действия Уголовного кодекса Украины в пространстве и их влияние на квалификацию общественно опасных деяний.

This study examines: the concept and features of the territory of the state, as well as the problematic issues of the Criminal Code in the space and their influence on the skills of socially dangerous acts.

Ключові слова: територія держави та її ознаки, чинність КК України у просторі.

Постановка проблеми

З курсу теорії права нам відомо, що чинність нормативно-правових актів – це їх безпосередній вплив на суспільні відносини. Саме тому кожна правова норма знаходиться в часових та просторових межах і поширюється на визначене коло суб'єктів. З цього приводу С.С. Алексєєв свого часу наголошував, що чинність нормативно-правового акта обмежена трьома

параметрами: чинністю в часі, тобто терміном його дії, протягом якого він має юридичну силу; простором, на який поширюється його дія; колом осіб, які підпадають під дію нормативно-правового акта [1, с. 237].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Загально визнано, що під чинністю нормативно-правових актів у просторі

в теорії права визнається поширення їх впливу на визначене в праві коло суб'єктів, які знаходяться на певній території.

Окремі питання чинності нормативно-правових актів розглядалися в працях із теорії держави та права (С.С. Алексєєв, О.В. Зайчук, М.С. Кельман, В.В. Копейчиков, М.М. Марченко, О.Ф. Скакун, В.Д. Ткаченко, М.В. Цвік та інші), міжнародного права (В.Д. Бордунов, І.П. Бліщенко, В.Г. Буткевич, О.В. Задорожній, І.І. Лукашук, Н.В. Пронюк, Г.І. Тункін та інші), а також кримінального права (М.І. Бажанов, Я.М. Брайнін, Р.В. Вереша, В.К. Гіжевський, В.М. Кудрявцев, А.В. Наумов, С.С. Яценко та інші). Однак, відомо, що світова цивілізаційна думка не стоїть на місці та постійно вдосконалюється, як і чинне законодавство, хоча подекуди воно створює проблеми. Так, низку законодавчих положень з означеного питання знаходимо в Конституції України, Кримінальному кодексі, Кримінально-процесуальному кодексі, Кодексі України про надра, Водному кодексі, Кодексі торговельного мореплавства та Повітряному кодексі України, а також законах України «Про Прикордонні війська України», «Про державний кордон України» та низці інших, у тому числі, міжнародно-правових актах.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Особливо гостро питання чинності Кримінального кодексу України (далі – КК України) постає нині, у зв'язку з останніми змінами до ч. 4 ст. 18, у якій до кола спеціальних суб'єктів кримінальної відповідальності вводяться нові особи, а місце вчинення ймовірних злочинів, цілком зрозуміло, знаходиться за межами України, а отже, за межами чинності цього кодексу [2, ст.18]. Тому, вважаємо за доцільне ще раз наголосити на ознаках території держави та межах чинності кодексу в просторі.

Формулювання цілей статті

Залежно від правового статусу суб'єкта прийняття правового акта та його змісту він поширюється на всю територію

України (закони України, Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України тощо). Зокрема, О.Ф. Скакун подає таке визначення: територія держави (від лат. terra – земля) – простір, обмежений державним кордоном, на який поширюється суверенітет держави. До її складу входить сухопутна територія та водні простори (внутрішні морські води і територіальне море), повітряна територія (простір над сухопутною і водною територіями, умовно аж до космічного простору), а також підземна територія (надра) [3, с. 233].

Однак, у юридичній літературі зустрічаємо дещо інші підходи щодо розуміння цієї проблеми. Саме тому автори вирішили зосередити свою увагу на означеному питанні та викласти своє бачення щодо чинності КК України в просторі, із урахуванням останніх змін.

Виклад основного матеріалу дослідження

Принцип чинності нормативно-правових актів бере свої вихідні засади з міжнародного права та імплементованих норм національного законодавства. Значна частина понятійного апарату кримінального права з цієї проблеми була напрацьована ще в позаминулому столітті та радянські часи і в основному має стабільний характер. Тому чинний КК України повною мірою ґрунтується на дещо застарілій теорії, зафіксованій у статтях 6-10.

Саме тому, для більш глибокого пізнання територіального принципу чинності закону в просторі в першу чергу необхідно з'ясувати значення термінів «територія» та «територія держави». Але спочатку встановимо зміст поняття «простір» і його співвідношення з іншим поняттям – «територія». Цілком справедливо О.Ф. Скакун наголошує, що вони співвідносяться як загальне та родове поняття, які визначають межі чинності, додаючи категорію «простір», що складається із сухопутного, водного, підземного, повітряного та космічного просторів, а також морського дна [3, с. 235].

Так, вона наголошує, що термін «територія» за обсягом простору вживається

в трьох значеннях: власне територія (від лат. terra – земля, суходіл, земна поверхня; territorium – область) – земельний, сухопутний простір із певними кордонами або певна частина земної поверхні з визначеними межами – територія міста, парку, заводу тощо; іноді дещо ширше: простір землі, внутрішніх і прибережних вод із певними кордонами (територія адміністративно-територіальної одиниці (утворення) – області, району тощо); у міжнародному праві: територія держави, державна територія – частина земної кулі, що знаходиться під суверенітетом держави, яка включає сухопутний, водний, підземний і повітряний простір, а також континентальний шельф (включає морське дно та надра підводних районів на відстані 200 миль від берега) [3, с. 236].

У свою чергу Н.В. Пронюк виділяє такі види: державна територія – це територія, що належить певній державі, яка здійснює в її межах територіальне верховенство; територія з міжнародним режимом – простір, що знаходиться за межами державної території, що не належать комусь одному, а знаходиться в загальному користуванні всіх держав у відповідності з міжнародним правом (відкрите море, повітряний простір над ним, глибоководне морське дно за межами континентального шельфу, Антарктика і повітряний простір над нею, космічний простір, Місяць та інші небесні тіла); території зі змішаним режимом: виключна економічна зона і континентальний шельф [4, с. 96].

Крім того, базуючись на міжнародно-правовій доктрині, він виділяє ще й «плавучі та літаючі» види територій. Це в першу чергу військові кораблі та літальні апарати, занесені до Державного реєстру відповідних (військових) суден, і які мають розпізнавальні знаки своєї держави. На їх борту завжди діє законодавство держави-реєстрації, незалежно від місця їх перебування, як у (над) відкритому морі, так і в (над) територіальних водах і безпосередньо у (над) внутрішніх водах і над територією держави. У такому разі діє спеціальна процедура в галузі військової співпраці держав, яка має двосторонній

договірний характер і особливу процедуру їх виконання на основі принципів взаємності та доброї волі держав. Крім того, у теорії міжнародного права висловлюється не беззаперечна точка зору, що до території держави прирівнюються повітряні та космічні апарати, які мають розпізнавальні знаки своєї держави, а також деякі інші об'єкти (трубопроводи та інші споруди), що належать державі та знаходяться в межах так званої міжнародної території (відкрите море тощо). По-друге, невійськові плавзасоби та літальні апарати, внесені до Державного реєстру цивільних повітряних, морських чи річкових суден – виключно у (над) відкритому морі [4, с. 98].

Так, С.С. Яценко доречно зауважує, що особами, які вчинили злочин на території України, можуть бути громадяни України, іноземці, які не користуються правом особистої недоторканності та дипломатичного імунітету, а також особи без громадянства. Вирішення питання про злочинність і караність діяння, вчиненого на території України іноземцем або особою без громадянства, яка проживає в іншій державі, може відбуватися відповідно до їхнього національного законодавства, якщо Україна передасть відповідній договірній стороні повноваження кримінального переслідування на підставі Європейської конвенції про передачу провадження у кримінальних справах (1972) [2, ч. 1 ст. 6; 5, с. 11-12].

Певної мірою подібні погляди ґрунтуються на позиціях, що були сформовані багато років тому та підтверджуються нормами чинного законодавства. Однак, у таких поглядах мають місце й деякі неточності, зокрема, уже давно не живиться термін «військові кораблі, приписані до портів на території України... або повітряні судна України приписані до аеропортів...». Натомість ст. 41 Повітряного кодексу України наголошує, що в Україні здійснюється Державна реєстрація повітряних суден [6], відповідно і морських та річкових. Тобто, всі судна заносяться до відповідних Державних реєстрів, їм присвоюються особисті номерні знаки тощо.

Як свідчить практика, поверхневий підхід у теорії права призводить до суттєвих помилок у обстоюванні національних інтересів. Наприклад, слабка законодавча база та ігнорування основних положень щодо захисту інтересів у виключній економічній зоні України (о. Зміїний) завдали значних економічних і політичних збитків нашій державі.

У цьому зв'язку варто привернути увагу до сьогоденних законодавчих визначень, що регламентують чинність нормативно-правових актів у просторі (територіальний принцип). Зокрема, територіальний принцип чинності КК України регламентується конституцією [7, ст. 13], законами України «Про державний кордон України» (1991) [8, ст.ст. 1, 5, 6, 28-29, 32], «Про виняткову (морську) економічну зону України» [9, ст. 2, 6-7, 9-12, 19-26; 13, ст. 65], Кодексом України про надра (1994 р.) [10, ст. 1], Повітряним кодексом України [6, ст.ст. 1-2, 12, 41, 81], Женевською конвенцією про континентальний шельф (1958 р.) [11, ст. 1], Конвенцією ООН із морського права (1982 р.) [12, п. 1 ст. 76], Конвенцією про територіальне море та прилеглу зону (1958 р.) [13] тощо. Усі вони дають підстави стверджувати, що до території України необхідно відносити:

1. Основні види територій: надра, суша, повітряний простір та води (із відповідним статусом) – визначається законодавством України, а також нормами міжнародного права.

2. Договірні види територій: військові повітряні судна та літальні апарати, а також кораблі та плавзасоби, внесені до Державного реєстру військових повітряних суден або плавзасобів – у будь-якому просторовому вимірі на договірній основі. Крім того, до таких відносяться цивільні літальні апарати та плавзасоби, занесені до Державного реєстру цивільних повітряних, морських чи річкових суден – виключно у відкритому морі.

3. Договірні види територій: дипломатичні, консульські, торговельні та інші представництва України в іноземних державах; військові контингенти України, які перебувають у миротворчих контингентах

в іноземних державах із статусом ООН (Абхазія), або інших міжнародних організацій (KFOR у Боснії та Герцоговині), а також екіпажі вертольотів ЗС України в Афганістані, Ліберії, Уганді тощо; полярна антарктична станція FARADAI – ім. В.М. Вернадського, отримана українською стороною в лізинг від англійців на договірній основі [14, с. 36].

На зазначеній території та місцях діють виключно закони України, тому особи, які вчинили там злочини, підлягають кримінальній відповідальності за КК України [2, ч. 1 ст. 6].

За загальним правилом, злочин визнається вчиненим на території України, якщо його було розпочато, продовжено, припинено або закінчено на території України [2, ч. 2 ст. 6]. Це положення охоплює випадки як вчинення всього діяння, що є злочином, на території України, так і частини такого діяння на території України, а іншої частини – на території іншої держави (держав). Злочин вважається вчиненим також на території України, якщо він підготовлений за її межами, а дії, що його утворюють, розпочаті чи вчинені на її території або якщо суспільно небезпечне діяння було розпочато чи вчинено поза межами України, а закінчено чи суспільно небезпечні наслідки настали на території України.

Однак, за наявності достатніх підстав, практично будь-яка з держав, на території якої вчинено певну частину злочинних діянь, може застосовувати щодо винуватої особи, яка вчинила злочин, своє законодавство, якщо відповідальність за такі злочини ним передбачена.

Крім того, КК України передбачає відповідальність за вчинення злочину в співучасті – коли його виконавець або хоча б один із співучасників діяв на території України [2, ч. 3 ст. 6]. Саме тому злочин необхідно вважати вчиненим на території України, якщо організаційна діяльність, підбурювання чи пособництво були здійснені за кордоном, а безпосереднє виконання злочину відбулося на території України і навпаки [2, ст. 27].

Однак, одне з останніх нововведень до

кодексу руйнує сталі підходи тлумачення меж чинності законодавства України про кримінальну відповідальність у просторі та спричиняє певну розгубленість у правоохоронців. Так, «службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів» [ч. 4 ст. 18].

Як можна говорити про суб'єкт злочину, який не перебував у момент його вчинення на території України?

Зазначені особи не перебувають у правовому зв'язку з Українською державою, на них не поширюються наші правові приписи щодо виконання службових обов'язків, вони працюють у відповідних установах за межами України, виконують свої службові повноваження відповідно до особливостей свого національного законодавства тощо, і зазвичай вони не є підсудними судам України.

З цього приводу заслуговує на нашу увагу позитивний досвід низки європейських держав і зокрема КК Франції, у якому наголошується, що французький кримінальний закон застосовується до будь-якого злочину, так само як до будь-якого проступку, який підлягає покаранню у вигляді тюремного ув'язнення, здійсненого громадянином Франції або іноземцем поза територією Республіки, якщо потерпілий мав французьке громадянство на момент вчинення злочинного діяння [15, ст. 113-7]. Французький кримінальний закон застосовується до злочинів і провин,

кваліфікованих як посягання на основоположні інтереси нації і підлягають покаранню згідно з розділом першим книги IV, до фальсифікації та підробки державної печатки, монет, банківських білетів або державних цінних паперів, що підлягають покаранню за статтями 442-1, 443-1 і 444-1, а також до будь-якого злочину або проступку проти уповноважених Франції чи французьких дипломатичних або консульських установ, скоєного поза територією Республіки [15, ст. 113-10]. Французький кримінальний закон застосовується до злочинних діянь, скоєними за межами територіального моря, тоді, коли це передбачено міжнародними угодами та законом [15, ст.113-12].

Висновки

1. Територіальний принцип чинності полягає в поширенні державної влади на всю територію України, а значить і норми Кримінального кодексу застосовуються до осіб, які вчинили злочини на її території.

2. Територіальний принцип чинності КК України також передбачає випадки вчинення злочину на території України, так само як і вчинення його частини на території іноземної держави чи держав (якщо злочин було розпочато, продовжено, припинено або закінчено на її території). Не залишилися поза увагою нашого законодавця й випадки співучасті у злочині.

3. Шляхами подолання протиріччя, спричиненого доповненнями до ч. 4 ст. 18, на нашу думку, є таке доповнення Кримінального Кодексу України: **«Стаття 8-1. Вчинення злочинів проти інтересів України за її межами**

1. Кримінальний кодекс України застосовується до злочину, вчиненого за межами України, спрямованого проти її інтересів та міжнародного правопорядку, якщо на момент його вчинення потерпілий мав українське громадянство.

2. Цей Кодекс застосовується щодо злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, а також у випадках, коли це передбачено міжнародними угодами та законами України.»

Список використаних джерел

1. *Алексеев С.С.* Теория государства и права: Учебник для юрид. вузов и фак. / С.С. Алексеев. – М. : Норма, 2004. – 283 с.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
3. *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права : Підручник / О.Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
4. *Пронюк Н.В.* Сучасне міжнародне право : Навч. посібник / Н.В. Пронюк. – К. : КНТ, 2010. – 280 с.
5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 2-ге вид., переробл. та доповн. / Відп. ред. С.С. Яценко. – К. : А.С.К., 2002. – 968 с. – (Нормативні документи та коментарі).
6. Повітряний кодекс України від 4 травня 1993 р. // Відомості Верховної Ради. – 2011. – № 48-49. – Ст. 536.
7. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
8. Закон України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 2. – Ст. 5.
9. Закон України «Про виключну (морську) економічну зону України» від 16 травня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 21. – Ст. 152.
10. Кодекс України про надра від 27 липня 1994 р. // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 36. – Ст. 340.
11. Женевська конвенція про континентальний шельф (1958 р.) // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1964. – № 28. – Ст. 15.
12. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права (1982 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 31. – Ст. 254.
13. Конвенція про територіальне море та прилеглу зону (1958 р.) // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1964. – № 43. – Ст. 32.
14. *Боровенко В.М.* Основи правознавства. Наочний посібник. Кн. 1. (Основи держави і права) / В.М. Боровенко. – К. : Правові джерела, 2002. – 176 с.
15. Уголовный кодекс Франции / Науч. редактирование Л.В. Головки, Н.Е. Крыловой; перевод с французского и предисловие Н.Е. Крыловой. – С.-Пб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 650 с.